कृष्ण एव च । जयध्वजञ्च नाम्नामीदावन्त्यो नृपतिर्महान् । कार्त्तवीर्यस्य तनया वीर्यवन्तो महाबलाः" हरिवं० ३४अ० ।

धृष्य त्रि० धृष–कर्मणि ऋदुपधत्वात् क्यप् । धर्षणीये "भूतानामिह यो वै त्वां मया विनिहितां सतीम् । उपाहन्यात् स मे धृष्यः" भा०शा० २२५अ० "पश्यन्नदूरात् मनसाप्यधृष्यम्" कुमा० ।

धे पाने भ्वा० प० सक० अनिट् टित् । धयति अदधत् अधासीत् । दधौ धास्यति । खच् स्तनन्धयः स्त्रियां टित्त्वात् खचि ङीप् हरदत्तोक्तेः खच्येव ङीप् । स्तनन्धयी अन्यत्र टाप् ।

धेन पु० धयन्ति धे–नन् इच्च ।१समुद्रे २नदे च ३नद्यां स्त्री टष्टित्त्वेऽपि खच्येव ङीप् इति हरदत्तोक्तेः न ङीप् । ४वाचि स्त्री निघण्टु "वायो भव प्रपृञ्चती धेनाजिगातिदाशुषे" ऋ०१।२।३ "धेना वाक्" भा० । ५धन्याके स्त्री गौरा० ङीष् । स्वार्थे क तत्रार्थे भावप्र० ।

धेनु स्त्री धयति सुतान्, धीयते पीयते वत्सैवां धेट्–नु इच्च । १गोमात्रे वत्सस्य धयनात् तस्यास्तथात्वम् । २नवसूतिकायाम् सवत्सायां गवि स्त्री अमरः वत्सैः पीयमानक्षीरत्वात् तस्यास्तथात्वम् ।

गोमात्रभेदाः दशविधा यथा बृह०पु०उत्तरखण्डे १५०अ० "गवां जातीस्तु वक्ष्यामि शृणुष्वैकमना द्विज ! । प्रथमा गौरकपिला द्वितीया गौरपिङ्गला । तृतीया रक्तकपिला चतुर्थी नीलपिङ्गला । पञ्चमी शुक्लपिङ्गाक्षी षष्ठी तु शुक्लपिङ्गला । सप्तमी चित्रपिङ्गाक्षी अष्टमी बभ्रुरोहिणी । नवमी श्वेतपिङ्गाक्षी दशमी श्वेतपिङ्गला । तादृशास्तेऽप्यनड्वाहः कपिलास्तु प्रकीर्त्तिताः" । ३दानार्थकल्पिते धेन्वाकारे गुड़ादिपदार्थे यथाह हेमा०दा० "अत्र यद्यपि धेनुशब्देन स्वरूपतो गौरेवाभिधीयते तथापि धेनुशब्दसाधारण्यादिह प्रकरणे गुड़धेन्वादीनामपि सन्निवेशो युक्तः तासु च क्रमेण निरूप्यमाणासु "दशमी स्यात् स्वरूपतः" इति स्वरूपधेनोरन्ते स्थितत्वात् गुड़धेन्वादय एव प्रथमतो निरूप्यन्ते । तदुक्तं मत्स्यपुराणे "यास्तु पापविनाशिन्यः पठ्यन्ते दश धेनवः । तासां स्वरूपं वक्ष्यामि नामानि च नराधिप ! । प्रथमा गुड़धेनुः१ स्यात् घृतधेनु२रथापि च । तिलधेनु३ स्तृतीया च चतुर्थी ४जलसंज्ञिका । क्षीरधेनु५श्च विख्याता मधुधेनु६रथापि च । सप्तमी शर्कराधेनु७र्दधिधेनु८रथाष्टमी । रसधेनु९श्च नवमी दशमी स्यात् स्वरूपतः" । "कुम्भाः स्युर्द्रवधेनूनामितरासान्तु राशयः" । "सुवर्णधेनुमप्यत्र केचिदिच्छन्ति मानवाः" तत्तच्छब्दे दृश्यम् । यशोधनोधेनुमृषेर्मुमोच । "अनिन्द्या नन्दिनी नाम धेनुराववृते वनात्" रघुः ।

धेनुक पु० धेनुरिव "इवे प्रतिकृतौ" पा० कन् । १असुरभेदे "खर इत्युच्यते दैत्यो धेनुकः सोऽसुरोत्तमः" हरिवं० ५५अ० । "दारुणो धेनुको नाम दैत्यो गर्दभरूपवान् । खरयूथेन महतावृतो बलवतां वरः । स तु तालवनं घोरं गर्दभः परिरक्षति । नृपक्षिश्वापदगणांस्त्रासयन्नतिदर्पितः" हरिवं० ७०अ० । २रतिबन्धभेदे तल्लक्षणं रतिमञ्जर्य्यामुक्तं यथा "न्यस्तहस्तयुगला निजे पदे योषिदेति कटिरूढवल्लभा । अग्रतो यदि शनैरधोमुखी धेनुकं वृषवदुन्नते प्रिये ! ।" "सुप्तां स्त्रियं समालिङ्ग्य स्वयं सुप्तोरमेत् पुनः । लघु लिङ्गं चालयेद्यो बन्धोऽयं धेनुकः स्मृतः" । ३हस्तिन्यां स्त्री । संज्ञायां कन् । ४धन्याके स्त्री मेदि० ।

धेनुकसूदन पु० धेनुकमनुपदोक्तमसुरं सूदयति सूदि–ल्यु । बलभद्रे तन्निसूदनकथा हरिवं० ७०अ० यथा "रौहिणेयं खरो दुष्टः सोऽदशद्दशनायुधः । पद्भ्यामुभाभ्याञ्च पुनः पश्चिमाभ्यां पराङ्मुखः । जघानोरसि दैत्योऽसौ रौहिणेयं निरायुधम् । ताभ्यामेव स जग्राह पद्भ्यां तं दैत्यगर्दभम् । आवर्जितखुरस्कन्धं प्रेरयंस्तालमूर्द्धनि । स भग्नोरुकटीग्रीवो भग्नपृष्ठोदराकृतिः । खरस्तालफलैः सार्द्धं पपात धरणीतले । तं गतासुं गतश्रीकं पतितं वीक्ष्य गर्दभम् । ज्ञातींस्ततोऽपरांस्तस्य तृणराजनि सोऽक्षिपत्" हरिवं० ७०अ० "पूतनाधेनुकारिष्टकेशिचानूरसूदनः" त्रिकाण्डशेषे विष्णुनामपर्य्याये धेनुसूदनोक्तिः रामस्य विष्णुंशावतारत्वात् इति बोध्यम् रामद्वारा तस्य हननात् तस्य तथात्वम् । भाग० १०१५ अ० अपि बलरामेणैव तस्य हननकथान्ते "नैतच्चित्रं भगवति ह्यनन्ते जगदीश्वरे" इत्यनेन परमेश्वरकर्तृकस्य तद्धननस्य न चित्रत्वमित्युक्तम् । बलरामेण तद्धननेऽपि तस्य तद्द्वारा तद्धन्तृत्वमस्त्येवेति बोध्यम् धेनुकारिप्रभृतयोऽपि बलरामे ।

धेनुदुग्ध न० धेनोर्दुग्धमिव स्वादु फलमस्य । १चिर्भट्टे राजनि० ६त० । २धेन्वाः क्षीरे च ।

धेनुदुग्धकर पु० धेनोर्दुग्धमिव किरति क–अच् धेनो दुग्धं